

Александра Д. Матић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за српску књижевност

**УСМЕНОПОЕТСКО НАСЛЕЂЕ
 ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ**
 (Антологија усменог песничтва источне и јужне
 Србије, Љубиша Рајковић Кожељац, Књижевно-
 издавачко друштво „Лексика”, Неготин, 2016)

Антологија усменог песничтва источне и јужне Србије, коју је приредио Љубиша Рајковић Кожељац, у издању Књижевно-издавачког друштва „Лексика” у Неготину 2016. године, садржи 338 лирских, лирско-епских и епских песама забележених на простору јужне и источне Србије.

У уводним напоменама приређивач се осврће на специфичност „јужњачког” певања, не само као поетске већ и као геоантрополошке чињенице, која оцртава карактер „јужњака”, задојеног лиризмом, одређеног љубавним дертом, меланхоличношћу и елегичношћу, коме, међутим, није страна ни „јуначка, будилачка” снага, мудрост и животни оптимизам.

У том смеру је управљен и приређивачев антологијски избор, те се приликом читања антологије управо стиче утисак сусретања са јужњачким културним и духовним обзорима, а усмена поезије исказује се у једном новом језичком руху и у опсегу који захвата и врло ретке или старе мотиве. Ипак, у погледу тематско-мотивског и стилско-изражајног комплекса *Антологија* се у знатној мери уклапа у шири регистар српске усмене поезије, те се, и поред другачијег лексичког слоја у обради, умногоме може пратити блискост не само са суседним ареалима већ и са географски удаљеним и културолошки другачијим просторима, те је значајно начинити паралелу са записима из других крајева у којима егзистира српско усмено певање.

Широк захват грађе условио је и поделу на жанрове и врсте унутар *Антологије*, која се ослања на савремену жанровску поделу усмене поезије, али се и обогаћује извесним локалним елементима, што потврђује да је приређивач имао на уму и специфичност усменог певања јужне и источне Србије, те је овом *Антологијом* обогатио забележени фонд традиције. Новине се, наиме, јављају у лирском жанру, унутар којег се издваја десет врста: обредне, обичајне, верске, посленичке, љубавне, породичне, шаљиве и као особеност *Антологије* – припевуше, орске пес-

1 aleksandra.matic@filum.kg.ac.rs

ме и родољубиве. Ритмичношћу припевуша и орских песама, као и њиховим јединственим језиком усклађеним са музичким аспектом врсте, наслућује се првобитна синкретичност унутар фолклорног комплекса реч–покрет–звук.

Изразито богат репертоар обредних лирских песама указује на богат и жив обредни систем, у којем се, према календарском циклусу, ређају групе песама везане за значајне народне празнике, прожете и хришћанским и паганским елементима: коледарске, божићне, водичарске, вучарске, ранилачке, лазаричке, јеремијашке, ђурђевданске, марковданске, ускршње, спасовданске, краљичке, додолске, крстоношке, славске.

Пратећи однос Вуковог антологијског избора, као и систематизације у другим антологијама усмене поезије, и Рајковићеве расподеле песама, увиђају се извесни примери преозначавања измештањем појединих песама из њиховог изворног митолошког или обредног контекста и смештањем међу које друге категорије – нпр. љубавне, породичне, посленичке итд., чиме се даје предност психолошком и емотивном слоју, надограђеном на митолошки траг. Иако се, дакле, из митолошких песама издвајају свега три примера, старији слој није тешко реконструисати у низу лирских песама. Тако се митолошки значајан простор *иџришита* јавља у митолошкој песми „Рано рани добри јунак” (115), као место сусрета самовиле и јунака, а потом и у породичној песми „Подранила мајка Милошева” (263), као место на којем се окупљају печалбари; међу лазаричким песамама наћи ће се песме „Бели Петар вино пије” (32), што је преслијавање песме „Бели Виде вино пије”, и „Лепа Јана град градила” (44) наместо песме о вилином чудесном граду. Наведени примери потврђују променљивост народног памћења, при чему је измењен антропоним споредна варијација, а у првом је плану другачији контекст извођења и полифункционалност одређених мотива, која се потврђује на примерима *Антологије*. С друге стране, непроменљиво језгро перманентно одржава и омогућује идентификацију најстаријих мотива који чувају доминантно „женско” начело, те се песме обликоване у таквом културном концепту обликују претежно око манипулације биљем, водама, природом уопште. О њиховој високој естетској вредности говори управо чињеница да је међу лирским песамама највећа заступљеност лазаричких, ђурђевданских и краљичких песама, као дела обредног система који је примарно у домену женских чланова колектива.

Иако је далеко мањи број обичајних песама (*Сватовске песме, Здравнице, Тужбалице*) у односу на њихово присуство у Вуковој првој књизи *Српских народних пјесама*, издвојени примери не само да представљају вредна поетска остварења, већ су и добра илустрација свадбених околности, а намеће се и утисак да сватовске песме прожима једна наративна нит, која се креће од мајчине жеље да ожени Ивана (81, 91), преко припрема у невестином двору (83, 84, 86), доласка сватова у невестин дом (85, 88, 89, 92), извођења девојке (90, 93, 97), песама о девојачкој лепоти (101, 102),

превођења сватова преко велике воде (100) до песме о путовању сватова и осветљавању новог дома невестином лепотом (103).

На супротном полу магијског круга живота, међу тужбалицама, доминантне су тужбалице за умрлим дететом, чија се сугестивност остварује кроз низање симболичких представа недораслости и неостварености младих живота, да би се у последњем примеру делотворно остварила кроз два стиха: „Моје је леле големо, / моје је леле до бога!”. Трагика се не задржава у наведеном жанровском моделу, већ је присутна и у јединственим примерима посленичких песама, у којима занемарено дете премине док мајка не дође по њега, показујући посленичке песме у једном другачијем светлу, изван идиличне слике колективног живота, изражене нпр. у пастирским и мобарским песмама. Поред, у традицији свеприсутних, копачких, жетелачких, пастирских, јединственим се показују две врсте посленичких *ичеларске* и, посебно, *седењћарске*, још једном упризорујући један заборављен сегмент сеоског живота.

Поларитет између животне радости заљубљених и трагичног унутрашњег расцепа лирских актера Рајковић је изврсно представио избором љубавних песама, на које се по изразитом драмском набоју надовезују породичне песме подељене на подврсте (*Песме о односима међу члановима породице, Усиаванке, Сџрижбарске, Печалбарске, Војничке*). Назначени љубавни дерт и карактеристике „јужњака” о којима Рајковић говори у предговору најбоље илуструју стихови у форми обраћања: „Изгоре ме, Шано, мори, твоја лепотиња / твоја лепотиња, твоја красотиња / ох леле, леле, изгорех за тебе!”; „Што ми је мерак пољак да будем, Божано, / на твоја њива, мори Божано!”; и у песмама које препознајемо унутар ауторских дела српске књижевности: „Синоћке те, леле, видо, Зоне, где се премењуваш”, „Петлови појев, Морава смни / пуштај ме, пуштај ме, злато моје, / дома да идем!”, „Да знајеш, моме, мори, да знајеш / каква је жалба за младост” и сл. У делу записа породичним песмама долази до стапања мотива, чиме се у композиционом смислу придружују лирском корпусу *Ерлангенског рукописа*, у којем је такође граница између лирских и лирско-епских врста флуидна. Поред тога, *Ерлангенском рукопису* се приближава и мотивским комплексом породичних песама: удаја за хајдука (215), однос девера и снаше (234), ноћни одлазак на воду (240), скривано чедо (248), као и шaljивих: пародије о невести која бије укућане, раскалашној удовици, љубавним враголијама и сл., али се међу породичним јављају и ретки мотиви попут лапота (239) и удаје за дете (251).

Присуство историјских елемената (Хајдук Вељко и Карађорђе) у родољубивим песмама и тескобан живот под Турцима уноси један нови тон унутар одељка са лирским песмама. Неизвесна судбина у тешким временима прелама се претежно преко женских актера, те се сва тескоба ишчитава из питања: Моје лице, бело лице, / кој ће тебе да целива? / Да ли Српче или Турче?”, те у песми 280. „Турчин девојче врзано води”, у којој девојка моли Турчина да је убије како не би гледала стамболску порту.

Поделивши лирско-епске песме на две скупине – *Баладе* и *Романсе*, судећи према броју записа, Рајковић предност у естетском вредновању даје баладама. Поред низа интернационалних мотива који се јављају, у овом сегменту ваља подвући блискост са лирско-епским репертоаром Војне Крајине, пре свега на основу записа у *Ерлангенском рукопису* и у *Анџологији српске народне лирско-епске поезије Војне Крајине*, коју је приредила Славица Гароња Радованац, јер се тиме, имајући у виду географску удаљеност, појачава утисак јединства српског усменопоетског наслеђа. Удаја на далеко (289, 325), метаморфоза у змију (287), зла свекрва (292), крвави трагови (295), инцест брата и сестре (297, 298), велики грешник (299, 311), зла маћеха (304), самоубиство због удаје за непријатеља (300), метафора смрти као свадбе (310), смрт младожење у гори (312, 317, 318, 323), отровани сватови (314), трагична смрт двојице младожења (315), хајдучко пресретање сватова у гори (320), само су неки од мотива обрађених на удаљеним тачкама српског културног простора.

Поред тога, истичу се две песме са мотивом Косовке девојке (иако је у једној именована као Јана Николина, препознатљив је сижејни модел), (288, 321), које укључују историјски елемент, као и песма о Ђури тамничару (316), која по свом основном мотиву подсећа на фрагмент бугарштице „Орао се вијаше над градом Смедеревом”, те песма о Павловици из песме *Бољ ником дужан не ошћаје* (313), о верној сестри Види и неверној Виденовој љуби (293), о Грозном Ђорђији, који се метаморфозом у јелена доводи у смртну опасност (307), о жртвованом детету (294) итд.

Романси је забележено свега осам, разнородних и сижејно препознатљивих, о продаји љубе, сусрету и препознавању брата и сестре, мајке и кћери, неверном кумству, одисејевски мотив повратка на свадбу своје жене, и две које се посебно истичу су песма о делији девојци која мења старог оца без мушких потомака и песма са библијском подлогом о жртвовању сина, познатом из приповести о Авраму и Исаку.

Конечно, епика заузима најмањи део – са свега пет песама, које са становишта националне историје не тематизују значајне догађаје, као ни истакнуте јунаке, али се јављају препознатљиви типови јунака, сижејни и композициони модели, етички систем.

Иако је Милош чобанин, један од најстаријих опеваних епских јунака, многим својим особинама присутан у истоименој песми у *Анџологији*, када „дотера цара до дувара”, у њему препознајемо модел мегданције какав је Марко Краљевић. Компарацијом са одговарајућим варијантама из Вукових збирки, у последњој песми уочавамо и елементе песме *Бановић Спџахиња*, у стављању љубе пред избор и присуство „девет шура”, али и песме *Марко Краљевић и вила*, кроз забрану певања у гори. Када Виден хајдук (337) своју неверну љубу казни спаљивањем, уз присуство интертекста „са букве јабука” и „дрндарско тетиво” успоставља се веза са приповедном песмом *Јован и дивски сџарјешина*. Тако се заправо доводи у питање чисто епски карактер наведених песама, што се потврђује и песмом *Женидба Пејџира Лајџинина*, која је

заснована на избегавању удаје за непријатеља девојачким лукавством, те се и у *Антологији* Славице Гароње Радованац варијанта наведене песме сврстава међу љубавне романсе.

Регистром почетних стихова песама на крају књиге, Љубиша Рајковића потврдио је свој систематичан приступ у приређивачком раду, а, осим тога, преко речника мање познатих речи *Антологију усменог песништва источне и јужне Србије* учинио је приступачном и читаоцима који се нису сусретали са дијалектима наведеног подручја, односно савременом читаоцу коме су значења појединих архаизама и оријентализама непозната, те је навођењем извора песама оставио могућност ширег приступања и дубљег истраживања корпуса. Значај *Антологије* открива се не само за насловом омеђен, по много чему особен, културни простор, већ и далекосежније, у тренутку када је потребно одредити и сачувати српско културно наслеђе, *Антологија* представља потврду интензивне комуникације унутар једног широког појаса функционисања усмене традиције, уз уважавање свих регионалних посебности.